

Kitap Tanıtımı

Ehl-i Sünnet'e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi

Doç. Dr. Tefvik Yücedoğru
Emin Yayınları, Bursa 2006, 205 s.

Recep Önal
Dok. Öğr., Sakarya Ü. Sos. Bil. Ens.
onal1975@gmail.com

İslam düşünce tarihinde oldukça önemli bir yeri bulunan ve Ehl-i Sünnet ilm-i kelâmının oluşmasında birçok katkıları olan İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi, ilim ve kültür dünyasına pek çok alanda yeni yaklaşımlar kazandırarak önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla İslam düşüncesine yaptıkları katkılardan istifade etmek ve bu katkıları günümüz ilim dünyasına sunmak büyük önem arz etmektedir. Günümüzde Ehl-i Sünnet ilm-i kelâmının oluşum sürecinin çok iyi kavranabilmesi için özellikle Küllâbi anlayışın bilimsel anlamda incelenmesi gerekmektedir.

Ehl-i Sünnet'in teşekkül etmesine vesile olan Küllâbiyye Mezhebi ve kurucusu kabul edilen İbn Küllâb'ın görüşleri ve hayatının ele alındığı bu eserin, Küllâbiyye Mezhebi'nin özelliklerini yansıtmının yanı sıra, İbn Küllâb'ın tanınmasına da büyük bir katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Tefvik Yücedoğru tarafından kaleme alınan ve *Ehl-i Sünnet'e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi* adını taşıyan bu çalışma önsöz, giriş, üç temel bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Eserin *önsözünde* Hz. Peygamberin vefatından sonra ilk müslümanların günlük hayatta bir takım problemlerle karşılaştıklarına dikkat çeken yazar, bu sorunların çözümü için ileri sürülen cevapların, Peygamber sözü gibi sorunu kökten çözemediği için yeni tartışmaların başlamasına neden olduğunu ve bu sürecin bir takım yakıcı sorunları beraberinde getirdiğini dile getirir. Yazar daha sonra ilk üç asırlık itikâdî tartışmaların daha geniş araştırmayı gerekli kılan bir çalışma konusu olduğuna işaret ederek hicrî ilk iki asrın kelâm problemlerinden ziyade; ilk iki asrın temel dinamikleri ihmal edilmeksizin hicrî üçüncü asırdaki siyasi, itikâdî ve amelî problemleri ele alacağını ifade eder. Çalışmasında esas olarak üçüncü hicrî asır ve bu asrın Ehl-i Sünnet öncülerinden olan İbn Küllâb el Basrî'yi ele aldığını dile getiren yazar, çalışmasının ana konusunu, İbn Küllâb'ın kimliğinin vuzuha kavuşturulması, inanç sistemine getirdiği açılımlar ve çeşitli itikâdî konulara dair görüşleri oluşturduğunu ifade etmiştir. İslam ilim tarihinin zirvesini teşkil eden ve dünyanın gidişatına müslümanların müdahil olduğu bir devreyi oluşturan hicrî üçüncü asrın, zirve isimleri, fetihleri, kurumları ve ilim transferleri ile daha sonraki asırlara silinmez izler bıraktığına dikkat çeken yazar, kelâm ilmi açısından da İbn Küllâb'ın, bu asrın önemli âlimlerinden biri olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca yazar, İbn Küllâb'ın kelâmî görüşlerini olduğu gibi tespit etmenin ve yansıtmanın son derece zahmetli bir iş olduğunu ifade etmiş, bunun sebebini de konunun temel kaynaklarda kısıtlı aktarılmasına, arada uzun yılların bulunmasına ve görüşlerini nakledenlerin İbn Küllâb'a karşı takındıkları olumsuz tavra bağlamıştır.

Eserin *giriş* bölümünde; genel hatlarıyla konu hakkında yapılmış veya yapılmakta olan çalışmalar tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda yazar, gerek temel eserlerde gerekse kelâmın konularını inceleyen diğer kaynaklarda hem İbn Küllâb'ın, hem de teşekkül etmiş olan mezhebinin yeterli seviyede ele alınıp incelenmediğine dikkat çekmiştir. Ayrıca Ehl-i Sünnet ilm-i kelâmı açısından belirleyici bir role sahip olan İbn Küllâb'ın yaşadığı çağın, içinde bulunduğu sosyal ve siyasi şartların incelenmesinin büyük önem taşıdığını dile getiren yazar, bu öneme rağmen konunun üzerinde yapılan çalışmaların çok sınırlı olduğuna işaret etmiştir. Yazara göre İbn Küllâb ve mezhebinin bu düzeyde kalmasının veya yeterli ilgi görmemesinin sebebi, ondan bu güne intikal etmiş bir eserin olmasındır.

“İbn Küllâb'ın Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmindeki Yeri” başlığını taşıyan birinci ana bölümde konu, altı alt başlık halinde ele alınmış ve her bir başlık kendi içinde müstakil olarak incelenmiştir. Bu bölümde İbn Küllâb'ın yaşadığı asırda İslam dünyasındaki siyasi-ilmî durum hakkında genel bir malumat verilmiştir. Bu bağlamda

İbn Küllâb'ın yaşadığı dönemde sınırlı kalmak kaydıyla Bağdat'taki sosyo-politik ve kültürel hayata ilişkin açıklamalarda bulunulmuş, dönemin siyasi iktidarı olan Abbasiler hakkında da bilgi verilmiştir. Bu çerçevede onun yaşadığı zamanın, Abbasî hilafetinin dış etkilerden sıyrılıp içe döndüğü ve bir ölçüde hilafet merkezinin huzur günlerini yaşadığı bir döneme ve kelâmî anlayış farklılığının getirdiği sıkıntılarla dolu bir asra rastladığına dikkat çeken yazar, hicri üçüncü yüzyılda İslam dünyasında en güçlü devletin Abbasiler olduğunu dile getirir. Ayrıca yazar, hicri üçüncü asrın tedvin asrı olması sebebiyle Abbasilerin, İslam âlemine zirveyi yaşattığını; dil, edebiyat, İslamî ilimler, mimarî ve güzel sanatlarda büyük atılımlar yaptıklarını ifade eder. Bu gelişmeler neticesinde birçok kurum ve firkanın ortaya çıktığına dikkat çeken yazar, İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi'nin ortaya çıkmasının da bu zamana rastladığını ifade eder.

Yine bu bölümde İbn Küllâb'ın hayatı ve ilmi kişiliği ele alınmış; doğumu, mezhebi ve künyesinin yanı sıra, eserleri, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi verilmiştir. İbn Küllâb'ın çeşitli konularda yazılmış eserlerinin olduğuna, fakat bu eserlerden günümüze kadar ulaşan olmadığına dikkat çekilmiştir. Yazar, bunun sebepleri arasında en önemlisi olarak İbn Küllâb'ın yaşadığı asırda Mu'tezile mezhebinin gösterdiği bir takım aşırılıklar neticesinde kelâm ilmini tedris etmenin resmen yasaklanması ve kelâm ile iştiğal edenlerin daha sonra iktidarı ele geçirilen Hanbeliler tarafından şiddetle kötülenmesini zikreder. Yazara göre, zamanın halifesi ve onu iktidara taşıyan anlayış tarafından benimsenmeyen İbn Küllâb ve Küllâbiyye mezhebinin görüşleri, yaşadığı asır itibarıyla doğarken mahkûm edilmiş bir fikir dünyasını temsil etmektedir. İbn Küllâb'a atfedilen eserlerin onun bir kelâm âlimi niteliğini yansıttığını dile getiren yazar, söz konusu eserlerinin hepsinin Mu'tezile mezhebini ret çerçevesinde kaleme alındığını ifade eder. Bu bağlamda yazar, İbn Küllâb'ın üç eser yazdığını ve adlarının da *Kitâbu's-Sıfât*, *Kitâbu Halkı'l-Ef'âl*, *Kitâbu'r-Redd 'alel-Mu'tezile* olduğunu belirtir. Yazar, bunlardan başka, Şerafettin Gölcük tarafından belirtilen *Kitâbu's-Sünnet ve'l-Cemaa*, *Kitâbu'r-Redd Ale'l-Haşeviyye* adlı iki eserinin de olduğunu zikreder. İbn Küllâb'ın kendisine nispet edilen eserlerinin günümüze ulaşamadığı için, onun görüşlerinin ikinci derecedeki kaynaklara müracaat edilerek öğrenilebileceğini ifade eden yazar, görüşlerinin en derli toplu nakledildiği kaynaklar arasında İmam Eş'ari'nin *Makâlât*'ını, Hâris el-Muhâsibî'nin *Fehmu'l-Kur'ân ve Meânih* ve İbn Teymiyye'nin *Minhâcu's-sünne* isimli eserlerini zikreder.

"İbn Küllâb'ın Kelâm İlmindeki Yeri" adını taşıyan bölümde onun yaşadığı asır içinde kelâm âlimi olarak bilindiğini dile getiren yazar, ondan bahseden temel kaynakların ortak görüşü olarak onun

bir mütekellim olmasını zikreder. İbn Küllâb'ın, Selef akâidini kelâmî delillerle ve temel burhanlarla destekleyen bir kelimci olarak ortaya çıktığını dile getiren yazar, Beytül-Hikme ve tercüme faaliyetleri gibi İslam düşünce tarihinde çok köklü ve olumlu değişikliklerin olmasına vesile olan Mu'tezili anlayışın, karşısındaki selef anlayışını muhatap almaya değer bulmadığı bir anda İbn Küllâb ve arkadaşlarının geliştirdiği Selef akâidi ile kelâm metodunu bir araya getiren ve yaklaşık bir asır sonra Ehl-i Sünnet ilm-i kelâmı denen bir ilmî anlayışın doğuşuna öncülük edecek ekolün filizlenmesine sebep olduğuna dikkat çeker. Yazarın göre İbn Küllâb, itikâdi esasları belli, temel inanç esaslarından hiçbir tavizi olmayan bir kelâmcıdır. İtikâdi esasların savunulması, şüphelerin ortadan kaldırılması manasında Mu'tezile'nin elinde ortaya çıkan kelâm metoduna razı olan bir kelâmcıdır. Onun anladığı manadaki kelâm, Mu'tezile kelâmının aynen alınıp kendisine mâl edilmesi değil, aksine bir süzgeçten geçirilerek, oyunun kurallarını koyanlara, aynı kurallarla oyunun başka bir şekilde oynanabileceğini gösteren bir sahiplenıştır. Onun bu tavrı kelâm ilminin çağın ihtiyaçlarına göre yeni şekil alışını anlamında bir kırılmayı ifade eder. İbn Küllâb bu itibarla İslam düşünce tarihinin daralma noktalarında damarlarını açan fikir adamlarının öncüsü sayılmalıdır. Yazarın belirttiğine göre onun sergilediği bu duruş sayesinde kendisinden sonra Ehl-i Sünnet mezhebinin temelleri atılmış ve Sünnî kelâm ekollerinin sistemleşmesinin yolu açılmıştır.

“İbn Küllâb'ın Kelâm Tarihindeki Yeri ve Önemi” başlığını taşıyan bölümde ise kelâm tarihinden bahseden eserlerde, bu ilmin ilk üç asırlık bölümünün göz ardı edilerek meşruiyet kazanmış kelâm ilmi dönemine intikal edildiğine dikkat çekilmiştir. Genellikle Eş'arî mezhebi ön plana çıkarılmak suretiyle Ehl-i Sünnet kelâm tarihinin oradan başlatıldığı belirtilerek İbn Küllâb'dan ve onun öncesinde bu ilme katkı sağlayanlardan bahis açılmadığına, dolayısıyla İbn Küllâb açısından bu tarz bakış açısının bir talihsizlik olarak algılanması gerektiğine vurgu yapılmıştır. İbn Küllâb'ın Mâtürîdî çevrelerde fazla rağbet görmediği ve buna bağlı olarak da eserlerinin nakledilmediğini ifade eden yazar, Ali Sâmi en-Neşşâr'dan naklederek İbn Küllâb'a mensup olanların zamanla iki ana kola ayrıldıklarını, bunlardan ilkinin Kalanisî, Eş'arî ve Eş'ariyye'nin mensup olduğu Irak kolu, diğerinin de Horasan kolu olduğunu dile getirir. “Mihne Hadisesi ve İbn Küllâb” başlığını taşıyan bölümde ise İbn Küllâb'ın kendi döneminde zuhur eden siyasî ve dinî olaylarla ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda birçok kişinin canının yanmasına, akıl almaz sıkıntıların yaşanmasına sebep olan “mihne” hadisesi ele alınmış, İbn Küllâb'ın mihne yıllarında nasıl bir tavır sergilediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bilindiği gibi Abbasî halifeleri Me'mûn, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde dönemin muhafazakâr âlimlerinin

Kur'an'ın yaratılmış (Halku'l-Kur'an) olduğu hususundaki Mu'tezile inancına tabi olmalarına ve bu inancı benimsemeleri için yapılan çeşitli baskı ve yıldırma hadisesine tarihte mihne olayı denmiştir. Yazara göre, İbn Küllâb ve o dönem Ehl-i Sünnet temsilcilerinin Halku'l-Kur'an dayatmasının üstesinden bir şekilde geldikleri ve hiçbir resmî görüşü benimsemedikleri anlaşılmaktadır. Nitekim yazar, İbn Küllâb'ın özellikle bu hadisenin ilk yıllarında halife Me'mûn'un huzuruna çıkarak orada konuyu cesaretle savunmuş olmasının, üstelik siyah ve beyazdan ibaret bir düşüncenin olmadığından hareketle problemin gri noktalarının da olabileceğini ortaya koyması ilimdeki derecesini gösterdiğini ifade eder. Daha sonra yazar, Mu'tezile'nin resmen yasaklanıp yerine Hanbeli-hadisçilerin getirilmesi ile geniş çaplı bir aksülamel oluştuğunu ve Mu'tezile taraftarları olmak kadar insanı sıkıntıya sokan ağır bir suç görülmediğini dile getirmiştir. Daha sonra yazar, müslümanların, akli ön plana çıkararak kimseler için; Mu'tezili, bidatçi veya zındık damgası ile itham etmeye başladıklarına dolayısıyla bu yıllarda akla önem veren şahsiyet olarak şöhret kazanan İbn Küllâb'ın da çeşitli suçlamalara maruz kaldığına işaret etmiştir.

"İbn Küllâb'ın Kelâmî Görüşleri" adını taşıyan ikinci ana bölümde konu, sekiz alt başlık halinde ele alınmış ve her bir başlık kendi içinde müstakil olarak incelenmiştir. Bu bölümde İbn Küllâb'ın temel kelâmî meselelere ne tür bir bakış açısı getirdiğine ışık tutabilmek için onun devrinde problem olarak görülen "âlem, Allah ve sıfâtullah, kelâm ve kelâmullah (Halku'l-Kur'an), rû'yetullah, muvâfât ve kader" konularına dair görüşleri ayrıntılı sayılabilecek bir şekilde tespiti çalışılmıştır. Yine bu bölümde kelâmî meselelerden "büyük günah (kebîre), iman, mukallidin imanı, imanda istisna" gibi konuları İbn Küllâb'ın nasıl değerlendirdiği ve bu meselelere nasıl bir açılım sağladığı da ele alınmış, kendinden sonra ortaya çıkmış görüş ve mezhepleri nasıl etkilediği hususlarına dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda İbn Küllâb'ın düşünce sisteminin farklılığını daha iyi kavrayabilmek ve kendisinden önceki ve sonraki fikirlerle mukayese edebilmek için Selefiye, Mu'tezile, Müşebbihe, Eş'ariyye ve Mâtüridiyye gibi mezheplerin görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca İbn Küllâb'ın Ehl-i Sünnet düşüncesi içindeki konumunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından özellikle Selefi, Eş'ari ve Mâtüridi âlimleri ile İbn Küllâb arasında mukayeseler yapılmıştır. Ayrıca onun kelâmî görüşleri müstakil başlıklar halinde incelenirken İbn Küllâb'ın zikredilen mezheplerden ayrıldığı hususlara da dikkat çekilmiştir.

İbn Küllâb'ın devrine göre hemen hemen her konuda fikir beyan edip bir sistem kurduğunu dile getiren yazara göre, onun düşünce sistemi, yetersiz gördüğü Selef anlayışını takviye ile pervasız gördüğü Mu'tezile anlayışının törpülenmesinden oluşmuştur. İbn

Küllâb'ı Selef düşüncesinden farklılaştıran temel anlayışın “âlem” görüşü olduğuna dikkat çeken yazar, onun bu görüşünün kendisinden kabul edilmiş olan ve Ehl-i Sünnet'in temel düşüncelerinden olan âlem görüşü ile bir paralellik arz ettiğini ifade eder. İbn Küllâb'ın yaşadığı asrın, “ulûhiyet” konularının alabildiğine tartışıldığı bir çağ olduğuna işaret eden yazar, ondan önce ulûhiyet hakkında konuşan iki grup fikir erbabı bulunduğunu dile getirir. Bunlardan ilki, sıfatların keyfiyeti bilinemez diyen gelenekçi Selef âlimleri; ikincisi ise Selef'in tam aksine Allah'ın sıfatları mevzuunda söz söylemenin vacip olduğunu savunan Mu'tezile âlimleridir. İbn Küllâb'ın bu iki zıt kutbun revaçta olduğu bir tarih diliminde yaşadığını dile getiren yazara göre o, değer verdiği her iki görüşten de istifade etmek şartıyla sıfatlar konusunda yeni ve özgün bir anlayış meydana getirmiştir. Bu iki zıt kutup arasında orta bir yol izleyerek kendisinden sonra teşekkül edecek olan Ehl-i Sünnet düşüncesine öncülük etmiş ve Ehl-i Sünnet itikadının sıfatlar konusunda takip edeceği yolu da belirlemiştir. Yazarın belirttiğine göre, onun sıfatlar konusunda takındığı tavır ne Selef gibi hiçbir sıfat hakkında konuşmamak ne de Mu'tezile gibi sıfatların nefyidir. O, sıfatların Allah'a izafesinde seleflerinden ayrılmamakta ve fakat Allah'ın fiillerini izahında te'vil yolunu izleyerek Mu'tezile'ye yaklaşmaktadır. Bunu yaparken Selef'in itikadının yetersizliğini ve fakat Mu'tezile'nin görüşlerinin de aşırılığını görmüş ve birini teyit ederken diğerini de törpülemek gerektiğini düşünmüştür. Yazara göre o, Allah'ın sıfatlarını ezeli ve ebedî, zat ile kâim ve zatın ne aynı ne de gayrı olarak nitelemiş ve bu sıfatların gelip geçici arazlar gibi olmadığını, sıfatların birbiri yerine kaim olamayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Allah'ın sıfatlarının sayı yönünden bir sınırlamaya tabi tutulamayacağını benimsemiş ve sıfatlar hakkında zâtî (nefsî) ve fiilî ayrımı yapmıştır. İbn Küllâb'dan önce Ehl-i Sünnet adına bu konuda fikir beyan eden olup olmadığının bulunmadığına dikkat çeken yazar, onun kendi dönemine kadar sıfatların Allah'ın ne aynı ne de gayrı olduğunu söyleyen ilk kişi olabileceğine vurgu yapar. Ayrıca yazar, İbn Küllâb'ın fiilî sıfatları hâdis kabul ettiğine dair nakillerin olduğuna işaret ederek, bu nakillerin gerçeği yansıtmadığını; çünkü onun, zat ve fiil sıfatları ayrımı yapmakla birlikte sıfatların hâdis olduğuna dair herhangi bir sözünün nakledilmediğine dikkat çeker. Dolayısıyla yazara göre İbn Küllâb, Allah'ın fiilî sıfatları dâhil bütün sıfatlarını ezeli ve ebedî kabul etmektedir.

“Kelâm ve Kelâmullah” başlığı altında yazar, İbn Küllâb'ın hem sıfatlar hem de buna bağlı olarak kelâm, kelâmullah ve halku'l-Kur'an konularına yaklaşımının, hem Mu'tezile hem de Hanbelî mezhebi mensuplarından farklı olduğunu dile getirir. Ayrıca yazar, onun mevcut olan fikirlerin sunduğu imkânlardan yararlanarak ifrat ve tefrite sapmaksızın özgün bir fikir elde etmeye çalıştığını vurgular.

İslam âlimleri içinde ilk defa Kur'an'ın kudemini ortaya atan kişinin İbn Küllâb olduğunu belirten yazar, Kur'an'ın nefsi ve lafzi kelâm ayırımının İbn Küllâb'da belirgin bir şekilde var olduğunu dile getirir. Yazara göre onun nefsi kelâm olarak gördüğü husus, Allah'ın kelâm sıfatıdır. Bu sıfat Allah'ın zatıyla kâim, zâtî ve nefsi bir sıfattır. O, ezeli ve tek bir kelâmdan ibarettir. Harf ve ses cinsinden oluşmadığı için parçalanıp bölünmez ve değişikliğe uğramaz. Allah ezelde emreden, nehyeden ve haber veren olmadığı için onun kelâmı ezelde emir, nehiy ve haberden ibaret değildir. Yaratıkları meydana getirdiği için ilahî kelâm, duyanlara göre emir, nehiy ve haber olur. Allah her şeyi "ol" sözü ile yarattığında kelâmın yaratılmış olması imkânsızdır. İlahî kelâmı okuyanlardan duyulan şey, ilahî kelâmın kendisi değil, onu ifade eden ibarelerdir. Asıl kelâm Allah'ın zâtıyla kâim olan tek bir manadır. Onun kelâm sıfatı kadîmdir. Kur'an'ın lafzi kelâm olarak görülebilecek yönü ise elimizdeki Kur'an'dır. Bu son kısım Allah kelâmının metinleridir, lafızlarıdır. İşitilen ve Kur'an olarak dinlenen, emir ve nehiy olarak nitelenen ve haber şeklinde değerlendirilen bu kısım, ilahî kelâmın ifadesi olan Kur'an'ın harfleri mahlûktur. Kur'an'ın kelâm sıfatındaki mündemiç hali mahlûk değildir. Bizim o Kur'an'ı zikrimiz, okumamız, metne çevirmemiz; resmetmemiz, hat halinde yazmamız mahlûktur. Bu noktadan hareketle yazar, İbn Küllâb'ın, "Kur'an mahlûktur" diyen Mu'tezile ile "Kur'an mahlûk değildir" diyen Selef arasındaki tartışmalardan sıyrılmayı başarmakla birlikte, her iki fırkanın hakaretlerine katlanmak mecburiyetinde kaldığını dile getirmiştir. Yine bu bölümde İbn Küllâb'ın rü'yetullah konusuna yaklaşımını da ele alan yazar, onun aklen her var olanın görüleceği temellendirmesinden hareketle Allah'ın ahirette görüleceğini akıl ilkelerine dayandırdığını dile getirir. Bu hususun daha sonraları Ehl-i Sünnet itikadının rü'yetullah konusunda en temel dayanaklardan birini oluşturduğuna dikkat çeken yazar, onun sem'i olanla yetinmeyip aklen rü'yetullahı caiz görmesi ve "zâtıyla kâim olan her şeyin görülmesi caizdir, Allah'da var olduğuna göre onun da görülmesi caizdir", demek suretiyle akli bir çıkarımda bulunduğu işaret etmektedir. Yazara göre, rü'yetullah konusunda mevcüt veya vücüt delili olarak kabul edilen bu delil, İbn Küllâb tarafından felsefi alt yapı oluşturularak kelâm ilmine kazandırılmıştır.

İbn Küllâb'ın kelâm literatürüne kazandırdığı önemli kavramlardan birinin de "muvâfât" olduğunu dile getiren yazar, onun bu özgün görüşünün başta Eş'ariyye olmak üzere bazı Selef âlimleri tarafından benimsendiğini ifade eder. Yazarın belirttiğine göre onun muvâfât anlayışı, son nefesini teslim eden kişinin o anına itibar edilerek Allah nezdinde kazanacağı makama endeksli bir izah tarzıdır. İbn Küllâb, muvâfât görüşüyle görünüşte kâfir olan kişiye lanet okunmasının önüne geçilmesini hedeflemiştir. Yine bu bölümde

İbn Küllâb'ın, "kader" konusunu "Allah'ın dilediği olur; dilemediği olmaz" prensibinden hareketle izah etmeye çalıştığını ifade eden yazar, onun, "kulun fiilinde esas alınan kendi kesbi ama her şeyi yaratanın Allah olduğu" görüşünü bir sistem olarak sunduğuna dikkat çeker. "Kebîre" (büyük günah işleyenin durumu) konusunda İbn Küllâb'ın Selef itikadını devam ettirdiğini dile getiren yazar, "iman" ve "mukallidin imanı" konularında ise kendine has ama Selefi dışlamayan bir tutum izlediğine dikkat çeker. Yazara göre o, imanı kalpte tasdik ve marifet olmak şartıyla ikrar olarak algılamakta, amellerin imana dâhil olmadığını kabul etmektedir. Yazar daha sonra mukallidin imanı konusunun İbn Küllâb tarafından dışlayıcı, itici bir bakış açısından daha ziyade kucaklayıcı ve dairenin içinde tutma olarak algılandığına dikkat çekerek, onun, mukallidi mümin olarak kabul ettiğini ifade eder.

"Küllâbiyye Mezhebi" adını taşıyan üçüncü ana bölümde konu, beş alt başlık halinde ele alınmış ve her bir başlık kendi içinde müstakil olarak incelenmiştir. Bu bölümde İbn Küllâb'dan sonra fikirleri ve itikâdî görüşleri etrafında oluşmuş mezhep, âlim ve topluluk olup olmadığı araştırılmış; itikâdî görüşlerinin kendinden sonra hangi mezheplere nerede ve ne şekilde sürdürüldüğü incelenmiştir. Yine bu bölümde Ehl-i Sünnet'in teşekkülünde etkili olan faktörler üzerinde durulmuş; bu bağlamda Ehl-i Sünnet'in oluşmasında İbn Küllâb'ın ve Küllâbiyye mezhebinin nasıl bir etkisinin olduğu hususuna da ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Bu etkinin bilinmesi için de üçüncü hicrî asırdaki ilmî birikim irdelenmiştir. Yine bu bölümde Küllâbiyye mezhebinin kelâmî görüşleri incelenmiş, bu bağlamda âlem, sıfâtullah, kelâm, kelâmullah ve rü'yetullah gibi konular hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Son olarak bu bölümde Küllâbiyye mezhebinin diğer mezheplerden etkilendiği hususlar ile onlardan ayrıldığı hususlara ve kelâmî meselelerde ne tür farklılıkların olduğuna ışık tutabilmek için Selef, Mürcie, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye ile etkileşimleri müstakil başlıklar halinde ele alınmıştır. Bu bağlamda İbn Küllâb ve mezhebinin Selef itikadını devam ettiren ve bunu kendisine düstur edinen kimseler olduğunu dile getiren yazara göre, Küllâbiyye mezhebi başta kader, kebîre ve rü'yetullah olmak üzere nübüvvet, imamet, ahiret ve diğer itikâdî konularda Selef ile aynı düşünceyi paylaşmıştır. Ancak aralarında sadece tek bir ihtilaf olduğuna dikkat çeken yazar, kelâmullah (halku'l-Kur'an) meselesinde İbn Küllâb'ın Selef'ten ayrıldığına dikkat çeker. Mürcie ile olan ilişkilerine de temas eden yazar, Mürcie'nin, İbn Küllâb'ın zamanına kadar Allah'ın isimleri ve sıfatları konusunda bir görüş oluşturamadığını ve onun bu konudaki izahlarını makul görerek Küllâbî görüşleri benimsediğini dile getirir. Eş'ariyye için İbn Küllâb'ın bir Selef olmaktan öte aynı zamanda mezhebin temellerini atan bir önder, Sünnî kelâm ekolünün meşruiyet kazanmasını temin

eden bir kişi olduğuna dikkat çeken yazar, Eş'arî ve mezhebinin etkilendiği en belirgin noktanın, Ehl-i Sünnet ilm-i kelâm metodu olduğunu vurgular. Ayrıca Eş'arî ve Eş'ariyye'nin İbn Küllâb ve Küllâbiyye'den en çok etkilendiği konuların başında sıfâtullah, kelâm ve kelâmullah, kesb ve muvâfât gibi konuların olduğunu dile getirir. Küllâbiyye-Mâtüridiyye etkileşimine de değinen yazar, İbn Küllâb'ın Mâtüridî coğrafyada etkin bir rol oynayamadığını dile getirmekle birlikte Mâtüridî mezhebinin Küllâbiyye'den özelikle de İbn Küllâb'ın geliştirdiği kelâm metot ve prensiplerinden etkilendiğine işaret eder.

Eserin *sonuç* bölümünde yazar, çalışmada vardığı sonuçları genel bir değerlendirmeye tabi tutarak İbn Küllâb'ın ortaya attığı uzlaştırmacı ve ortalama yolun müslümanlar tarafından benimserken, Eş'arî'nin, İbn Küllâb'ın başlattığı hareketin savunucusu ve yayıcısı olduğunu dile getirir. Ayrıca Eş'arî ile birlikte bu yeni hareketin, İslam dünyasına yayılarak hicrî 230–250 yılları arasında oluşan Ehl-i Sünnet ilm-i kelâmı olarak Selef ve Mu'tezile'den ayrı metot sergileyen bir ekol hüviyetini devam ettirdiğini ifade eder.

Sonuç olarak bu çalışma, konusu İbn Küllâb ve Küllâbiyye olan ilk müstakil eser olması sebebiyle sahasında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Yoğun bir emek ve ilmî gayretin ürünü olan bu eser, İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi hakkında bilgi edinmek isteyenlerin istifade edebileceği başvuru kitabı niteliğindedir. İbn Küllâb ve Küllâbiyye'nin görüşlerinin anlaşılması için İbn Küllâb ile farklı mezheplerdeki âlimlerin mukayeseli bir şekilde ele alınması eseri daha da değerli bir konuma getirmektedir.